

Jaan Kross

Jaan Kross „Onu”

Looming nr 12, 1989

ONU

Mardimäe mõisa sattusin ma tookord täiesti juhuslikult. Või — et meie suuharjunud sõnade kallal norida — mida tähendab üldse juh u s ? Võib ju ka väita, et sattusin sinna otse mööda eeldusteahela katkematuid lülisid. Kusjuures ahel ise algas jumal teab millest. Praegu kipuksime ehk oma kosmogoonilise poptarkusega ütleva: algas Suurest Paugust enesest. Tollal, augustis 45, võis tõenäoliselt tunduda, et ahel oli alanud tegelikult kevadel 44, s. t. siis, kui Tallinnast, Kindralkomissariaadist, kelleltki härra Litzmanni nõunikult, oli saabunud Tartusse käsk pakkida kiiresti kokku ja toimetada osalt Tallinna, osalt mõnede mõisakeldritesse maal ülikooli raamatukogu need ja need väärtuslikumad fondid. Saksa kultuuri (ja järelikult maailmakultuuri) seisukohalt kõige tähtsamad Tallinna, vähemtähtsad tähtsate seas Tartumaa sobivamate kivikeldritega mõisadesse.

Käsk oli pannud vastavad raamatukogutöötajad ja neile rektori korraldusega appisaadetud abijõud tööle. Eksekuutori puusepad olid hakanud (vandudes nagu ikka) käste kokku taguma, osakonnajuhatajad (närviatsedes nagu ikka) sekeldama ja juhatama, bibliograafid (kritiseerides ja sosistades nagu ikka) nimestikke koostama, ja pakkijad-kandjad (higistades ja nohisedes nagu ikka) tassima raamatute ja manuskriptide virnu nagisevaist treppidest alla. Igaüks muidugi oma karakterile vastavalt. Pealiskaudselt-hõlpsalt, püüdlik-raskepäraselt, mõtlematult ja vidinal, juureldes ja ümisedes. Ühed kiirustades, teised venitades, nii ühed kui teised kas selleks, et käsk saaks laitmatult täidetud, või selleks, et oleks hõlpsam hiilida käsutäitmisest mööda. Sest küssu suhtujaid oli kahesuguseid, isegi kolmesuguseid, ja tegevuspõhimõtteid niisamuti. Ühed tahtsid kõik korralikult ära teha. Kes hästi ruttu, kes hästi aeglaselt, aga peaasi korralikult. Mõnedel oli ükskõik, milleks nad midagi teevad või mis on töö tegelik tulemus, peaasi, et saab päevakese edasi ja margad-pennid toidutsekkide väljaostmiseks kätte. Kolmandad, ja neid sigines pärast omavahelisi kirumisi ja sosistamisi, lahja suitsu ja kohvilakketassi juures lõunatunnil aina enam, jaa, kolmandad hakkasid pidama oma plaani. Miks pidid väärtuslikumad asjad sisse pakitama? Et säästa neid õhurünnakute eest? Hea küll. Aga mitte ainult selleks. Vaid et saata need parajal ajal Eestist minema! Ja mis kuradi huvi pidi n e i l olema aidata sellele kaasa?! Evakueerida nad Tartus ettenähtavaist lahinguist eemale, õige. Aga soodustada nende äraröövimist?! Ei! Käsk seda ikkagi teha oli totaalne roboti totaalne käsk. Nagu suurem osa käskusid sel ajal. Ja katse seda saboteerida võis olla isegi eluohtlik. Aga eluohtlikkus, jumal teab, võibolla õigupoolest rohkem kutsubki endaga mängima kui peletab endast eemale. Käsk tuli Berliinist Tallinna ja Tallinnast Tartusse nagu roomikuil kihutav kiirsõiduk. Soomustatud, keskendunud ja täiesti hoolimatu. Nagu valdav osa selleaegseid käske. Käsule vastutegutsemise mõte tärkas nagu rohi (nagu umbrohi, oleks vastavas kohas öeldud). Nagu võidukas rohi. Mille olemasolu on alati risk, et ta sõidetakse veriporile, aga mis tärkab ja kasvab kõigest üle. Tulemus: kastide sisud ja numbrid ja aadressid hakkasid minema segi.

Kuhu mis lõpuks jõudis, Saksamaale, Tallinna, Haapsallu, Tartumaa mõisadesse, selles ei saanud tollal keegi selgust. Ning veel nüüdki, augustis 45, polnud vist kellelgi kõigest ülevaadet. Aga üks oli klaar: mingid kastid, umbes kahe või kolme veoautokoorma jagu, olid Mardimäe mõisa või praeguse koolimaja keldris. Ja nüüd, kui oli antud korraldus vedada evakueeritud raamatud uuesti Tartusse, pidid ka need toodama sealt ära. Veoautosid sõitis selleks tol nädalal Tartu asutustest, ülikool kaasa arvatud, seitsmesse või kaheksasse kohta. Nii et ahel hargnes siin ikkagi seitsmesse või kaheksasse suunda. Et juhus oma osast ilma ei jääks.

JAAN KROSS

Niisiis, me olime esitanud kohalikule koolijuhatajale oma volitused tema keldris säilitatavad raamatud ära viia. Raamatukastid olid taritud mõisahoonde, s. t. koolimaja keldrist lagedale ja tõstetud veoauto kasti. Me olime kloppinud kolmekesi, autojuht August, meie kateedri laborant Volli Priipõld ja mina, keldritolmu ja ämblikuvõrgud riideilt maha. Volli Priipõld oli jõudnud koguni võtta end mõisatiiki koolimaja akendest varjavas võsas alasti ja ujuda edasi-tagasi üle tiigi. Autojuht oli läinud küla peale, et olla kell kuus Tartusse tagasisõidu kohal. Priipõld oli lükanud kammiga läbi ujumisest märgade juuste, pannud pintsaku selga ja öelnud:

«Astume nüüd siis seltsimees direktori juurde sisse.»

«Mistarvis —?» tõrkusin mina.

«Kas sa ei märganud —?»

«Mida?»

«Ta on mul ju tuttav mees. Isiklik vend,» muigas Priipõld, «vanem vend, aga ikkagi —»

Koolijuhataja, nagu nüüd öeldi — mittetäieliku keskkooli direktor —, kui Priipõllu vend, siis järelikult Priipõld, elas vana mõisahoonde ja nüüdse koolimaja vasaku tiiva kolmes ebamugavalt kõrges krohvitud seintega toas. Kolmandasse oli vastse sõja ajal või mine tea ehk juba eelmise ajal pliiit sisse ehitatud, nii et kunagise virtina tuba oli degradeerunud koolijuhataja köögiks. Või õilis-
tunud direktori köögiks, kuidas soovite.

Priipõld vanem oli natuke unine, natuke varatüise, natuke igav ja halvasti raseeritud, aga oma ümbruse suhtes, nagu varsti ilmnes, peaaegu et naiselikult märgas mees. Ja silmanähtaval moel ta oma aastat viisteist noorema vennaga igatahes ei pedagoogitsenud. Sest ta oli meid oma hubatus söögitoas sedamaid lauda suunanud ja proua Priipõld, võimlemisõpetaja, aga pisut hoolitsemata ja köögine naine, oli pannimunud searibiga sedamaid lauale toonud, kui Priipõld senior, tõsi küll, silmavolksuga noorema venna poole, tõi munade kõrvale pudeli metsakohinat.

«Õpilased suve pidamas. Sisse kiikama keegi ei kipu. Võtame lõuna juurde lonksukese. Linnauudised lobedamad tulema.»

Me olime kümme minutit söönud, olime võtnud esimesed lonksud peremehe Lepiku-Liisut, muide, peaaegu talutavat joomaaega, ja jutuajamisega mingi kontaktini välja jõudmas. Direktor rääkis nohinal ülesaamatuist raskustest saavutada vanale koolimajale tõhusamat remonti: haridusosakonnas pidi tulema iga niisuguse jutu peale välja, et iga muu asi on olulisem kui koolimajade korrastamine. Direktor vahetas Volliga küsiva pilgu, sai vennalt, kes pidi ju mind tundma, nähtavasti vastava silmasignaali, ja laskis oma nõrdimuse maakonna haridusosakonna suhtes voolama: No kuulge, teil ülikoolis on need asjad lootuse järgi ometigi teised. Aga maakonna haridusosakond plaanib juba praegu, kuidas õpilasi sügisel turbatöödele saata — põllumajanduse tarvis, saate aru. Selle asemel et organiseerida põllumajandusosakonna kaudu koolidele talveks küttepuude hankimist — kurat...

«Oh,» äigas Volli elutargalt, «ära arva, et ülikoolile kannab Rahvakomis-
saride Nõukogu küttepuud isiklikult majja. Et tulevad — hä-hä-häh — rahva-
komissarid reas, portfelliid kaenlas, igas portfellis ruum või kaks, ja laovad üli-
kooli õue riita! Ise hangime, ise veame. Nagu sinagi. Täpipealt.»

Me polnud vist jõudnud veel teise klaasinigi. Direktori teinepool, see kollases kleidis, sileda musta peaga ja justkui pisut päevalilleõlise näoga naine, oli tõtanud silmapilguks kööki. Direktor võttis klaasi pihku ja pilgutas mulle silma ning ühmas vennale: «Noh, sina, poiss, ka — Linda ei joo seda tühja nangunii —» Samas koputati söögitoa uksele ja uks paotus. Naise hää ütles hämmelduses:

«Oi, Lindat ei olegi siin —»

«Ta on köögis —» ütles peremees, «aga tule sisse, tule sisse! Siin on küla-
lisi —»

«Ei-ei. Ma tahtsin Lindaga paar sõna —» Ja uks sulgus.

Mina olin näinud kööki-kiikaja profiili kolme sekundi jooksul ja tema mind vist üldsegi mitte. Me tühjendasime klaasid ja ma küsisin:

«Kes see oli?»

«Meie uus eesti keele õpetaja. Hilda Malm. Või Hilda Meigas uue nimega,» ütles Priipõld senior.

«Mis uus ta sul enam on,» tähendas Volli, «ta on sul ju juba teist aastat —»

«Sügisel hakkab teist pihta,» möönis vanem vend, «ja pagana tubli. Me oleme

lihtsalt õnnega koos, et niisugune õpetaja, täisdiplom taskus, tuli niisugusesse kolkakooli. Nii et ühe õnnetus on mõnikord teise õnn —»

«Mis õnnetus —?» küsisin mina.

Priipõld ütles: «Noh, kas see pole siis õnnetus, kui ülikooli lõpetanud eesti filoloog on lesk — ohvitseri lesk —, aga vale poole peal sõdinud ohvitseri lesk? Talle pakutakse igasse kooli tööd. Aga kui v a a t a m a hakatakse, siis ei kõlba ta mitte kuskile. Hädapärast Mardimäele. Mind kutsuti tema pärast ka haredusosakonda. Et kas ma tean, kellega mul tegemist on. Mina ütlesin: tean küll. Väga tubli õpetajaga. Kelle mees, tõsi küll, oli Saksa sõjaväes. Aga selles suhtes võiks arvestada mõningaid ikkagi pehmemdavaid asjaolusid. Esiteks. Ja teiseks on ta ju langenud. Kaadriülem vaatas mind tinase silmaga ja küsis, mis pehmemdavaist asjaoludest ma räägin. Mina ütlesin: eluloolistest. Poiss oli kodanliku vabariigi ajal ilma tööta. Gümnaasiumist tulnud. Läks aega teenima. Ja vaatas, et sealt saab ka leiva ja riide kätte. Sõjaväest, tähendab. Ja nutikas poiss oli mõne aastaga leitnant valmis. Kodanlik leitnant muidugimõista. Kaadriülem ütles: Hea küll. Ja siis a n t i talle võimalus ja tehti temast n õ u k o g u d e leitnant. Aus inimene, põhimõtetega inimene oleks ohverdanud oma elu uue võimu eest, kes talle niimoodi vastu tuli. Aga tema — mis tegi? Te arvate, et meie ei tea?! Tema murdis ohvitserivandel! Tema läks Velikije Luki all sakslaste poole üle!» Priipõld tunnistas: «Seda ma tõtt-õelda ei teadnudki. Seda polnud Hilda mulle rääkinud. Mina teadsin ainult, et mees oli saanud tal neljakümne neljanda alguses sakslase poolel Krivasoos surma. Selle kohta oli Lindal sakslaste väljaantud paber. Mina ütlesin:

«No ja selle ületuleku eest sai ta ju ka kuuli ära. Sellepärast ei pea tema naine ja lapsed —»

«Selle ületuleku eest jäi tal kuul saamata,» ütles kaadriülem.

«No hea küll,» oli Priipõld öelnud, «teist kuuli talle enam keresse lasta ei saa. Ja tema naine, kui ta oma tööd meie koolis hästi teeb, peaks tohtima seda teha. Või kas oleks parem, et sada viiskümmend last jääks teadmata ajaks ilma emakeele õpetajata?»

«Noh, kui te olete valmis Hilda Malmi eest isiklikult vastutama.»

«See jutt oli mul mullu jõuluvahetajal,» lisas direktor, «nii et ma olin tema tööd poole õppeaasta jooksul jälginud, ja ma ütlesin: «Jah. Olen valmis küll.»»

Ja mina mõtlesin, mina, Peeter Mirk, tähendab, mõtlesin: arvatavasti seesinane paks ja habemetüükane Priipõld ei kiitlegi end humansemaks või naksakamaks, kui ta on. Arvatavasti võttiski ta vastutuse õpetaja eest enda kanda. Sest sel Hildal, Hilda Meikal, lubatakse ikkagi õpetajana töötada. Mida muidu vaevalt oleks sündinud.

«Ja ta on teil tõesti väga tubli?» küsisin ma — et ta saaks seda veel kord üle kinnitada.

«Jaa! Kahtlemata. Eeskujulikult krapsl!» hüüdis Priipõld, nii et teda oleks peaaegu võinud hakata kahtlustama mehelikus huvis oma õpetaja vastu. Aga sealsamas tasandas ta pisut kenitledes häält ja heitis pilgu volksti kõogiukse poole ning siis jälle meile tagasi:

«Ja mitte ainult klassis, saate aru! Mitte ainult oma poiste ja plikadega. Kirjandusringis ja mujal, turbavarumine kaasa arvatud. Vaid ka, nagu öeldakse — isiklikus elus. Ja-jaa. Teate, ta ei ole ju enam kõige noorem ega nägusam. Ikkagi üle kolmekümne naine. Ja näguripäevi näinud ka — kolme lapsega, üks ole. Isegi nüüd, kus tal ta õpetajapalk jooksis, polnud lihtne neid kõiki toita ja katta. Aga siis, teate, mullu sügisel saadeti meile uus rahvamaja juhataja. Ilus sirge poiss. Tõsine poiss — ja lobamokk ka, kui tarvis. Ja mis peaasi — vallaline. Nii et aleviku tüdrukud kukkusid ühekorraga kõik ennast mukkima ja lakkima ja rahvamaja vahet jooksmas. Aga dudkit: Hilda Malm oli see, kes mässis poisid endal ümber sõrme. Ja kuu aja eest läksidki nad paari. Alevikunaiste hirmsaks meelehärmiks.»

Priipõld senior naeris nii südamlikult, et vabastas end igast isiklikku huvitatust kujutlevast kahtlustusest. Mina küsisin:

«Nii et nüüd on teie õpetajal igatahes pisut hõlpsam —?»

«Miks tal siis ei ole. Näljapalk see rahvamaja juhataja palk küll on. Aga ikkagi kopikas toeks. Ja peaasi: tubli mees, rõõmus mees ja lahtiste kätega mees majas. Korteriigi said nad nüüd viie hinge peale päris viisaka. Kohe rahvamaja kõrval, endise juhataja maja —»

«Ja kuidas lapsed võõrasisasse suhtuvad?» pärisin mina.

«Noh, need kaks pisemat oma isa vaevalt et mäletavad. Aga Jaak on igatahes kümme täis. Tema lõpetas meil mullu juba teise klassi. Tema võtab asja paistab et arusaamisega. Kui oma isa on mullas, siis on mõistlik võõrasisa poisile ikka parem kui tühi koht.»

Me sõime pannimunadele proua Priipõllu üsna haput õunakisselli peale. Ma loobusin lõunasöögi lõpupistsist ja tõusin:

«Kallis rahvas, aitäh lahke vastuvõtu eest. Nüüd võimaldan ma teil viimaks ka tunnikese omavahel juttu ajada. Ei-ei-ei. Ma lähen jalutan lihtsalt natuke ringi. Ja olen kella kuue ajal ärasõiduks tagasi.»

Kõndisin koolimajast alevikku ja teel tuli mulle selgest selgemalt meelde:

Kui ma kaheksa aasta eest Tartusse ülikooli tulin, üüris mu täditütar Elga ema palvel mulle tudengitoa ette ära. Kellegi hiljuti surnud arsti lese juurde Lutsu tänava ürgvanasse majja. Kuu aja pärast sain emalt Tallinnast kirja: «Peeter, koli sealt silmapilk ära! Ma ei saa lihtsalt aru, kuidas Elga, haritud tüdruk, võib nii mõtlematu olla: tuleb välja, see doktor Kolts, kelle korterisse ta su elama pani, oli suguhaiguste arst! Ja sinu praegune tuba oli doktori kabinet! Mul on lihtsalt vastik mõelda — hädahoju võimalusest rääkimata —, missuguste inimeste ära-istutud toolidel ja äralamatud diivanil sa seal istud ja võibolla isegi magad —»

Noh, mulle tundus, et ema võttis asja liiga radikaalselt ja hügieeni asjus liiga fantaasiarikkalt nagu alati. Aga ma ei saa salata, et mingi ebaluse nende vanade ja tõesti äratrööbatud nahk- ja plüüstoolide vastu ta kiri minus igatahes tekitas. Nii et mõninga otsimise järel kolisin uude tuppa tollases Rüütli tänavas. Selle leidsin endale ise. Üürileandjaks oli korteriperenaise tütar, preili Saar, arstiteaduse tudeng, kelle ema pidi olema mõneks ajaks ära sõitnud, sugulaste juurde, Riiga või kuhu. Paari nädala pärast — proua Saar oli üha veel Riias — sõitis minu ema Tallinnast Tartusse vaatama, kuidas mu uus elukoht välja näeb. Toaga jäi ta rahule. Aga kui me hakkasime linna minema, et kuskil lõunat süüa, ja ema esikupeegli ees juukseid kohendas, langes ta pilk (ja selle järel ka minu pilk) peegilalaua lebavale postipanekut ootavale ümbrikule. Ümbrikul oli preili Saare käega kirjutatud aadress: Proua Alide Saar, Harku vangla. Preili Saar tunnistas mu emale sügavalt punastades, et tema ema, ametilt ämmaemand, istus ebaseaduslike ja vist ka ebaõnnestunud abortide pärast vangis ja pidi istuma veel aastapäevad. Ja minu emale oli sellest enam kui küllalt: «Kas siis vabaduses viibivaid korteriperenaisi enam ei leidu?! Et sa pead otsima endale niisuguse, kes on kuriteo pärast vangis?! Ükskõik-ükskõik-ükskõik, mis kuriteo pärast, aga v a n g i s —?»

Nii et mul tuli ema meelerahu nimel ka Saarte juurest ära kolida. Siis astus Andres Kolk, endine klassivend ja tollane juura-tudeng ning kaas-amicus, mulle kohvikus juurde: «Peeter, ma kuulen, sa otsid tuba. Minu korteriperemehel on üks prii. Professor Tahkna. Just selsamal: meie vilistlasel, matemaatikul, minu isa vanal semul. Mina olen tema juures ühes toas, aga teine on prii. Ah kas siis professorid annavad tudengitube üürile? Näed, mõnikord annavad. Miks? Väga lihtne. Tahkna lükati Pätsu poolt prorektori kohalt ära. Ja mõnest muust ametist veel. Kui Tõnissoni mees. Professoriks esialgu jäeti. Aga kaotas oma sada viiskümmend krooni kuus. Korteri on praeguse palga jaoks liiga kallis. Aga kolima ei taha hakata. Raamatukogu, pildid, topised. Igavene jama. Topised? Ta on jahimees ka. Nii et mina sain isa kaudu tema juurde ühte tuppa ja teise üüriks ta välja veel. Amicus'ele igatahes. Kelle kohta talle öeldakse, et see ei asuta tema juures mängupõrgut ega mõnda muud maja!»

Niimoodi sain ma Tiigi tänava nooblisse majja professor Tahkna üürnikuks ja kostiliseks. Ja niisuguse pererahva suhtes polnud ka mu emal enam probleeme.

Vana Tahkna oli tegelikult sümpaatne ja üsna vaimukas kuivik, kes suitsetas matemaatilise täpsusega ühe pärastlõunasuitsu päevas. Proua Tahkna andis aeg-ajalt mingitel kodunduskursustel mingeid tunde, aga tema koormus polnud kuigi suur. Nii et ta jõudis pidada iseendast pisut kõledavõitu maja vähemalt söögilaua osas laitmatul tasemel. Olgugi et see huvitas mind tollal veel vähem kui nüüd.

Lapsi oli Tahknatel kaks. Poiss ja tüdruk. Gümnaasiumiõpilased. Mõne aja pärast selgus mingist lõunalaualausest, et oli veel kolmaski laps: vanem tütar Hilda. Kes elas oma mehe ja lapse või lastega omaette kuskil Tallinna kandis.

Harvadest söögilauas poetunud lausetest hakkas mulle mõne aja pärast paistma, et tolle tütrega seondus Tahknatel mingi probleem. Elurõõmsama ja konventsionaalsema proua Tahkna pealt polnud see nii märgatav. Olgugi säher-

dused asjad muidu just emade poolel rohkem esil. Siin arvasin nimelt isa-Tahkna kõhnal vana-roomlase-näol tabavat Hilda mainimisel tõrketuksatust. Kuni, mõne aja pärast, maja nooremate lastega omanemise järel, sain Hilda õelt ja vennalt peaaegu et selguse kätte. Hilda õde Karin, gümnaasiumi abiturient, kuigi palju ei rääkinud. Tema püüdis olla vanema õe asjus diskreetne. Aga vend, Peep, üheksanda klassi poiss, oli terane ja rõõmus lobamokk. Tema seletas, ilma et ma tarvitsenuksingi otseselt pärida:

«Nojaa. Taat on Hildas pettunud. Miks? Noh, et ei tule tema tütrest esimest eesti naisprofessorit matemaatikas. Ja et ei tule muud ka. Hilda läks ju gümnaasiumist filoloogiasse. See oli veel pool häda. Aga sealt ta läks paari kuu pärast mehele. Armastusest, noh. Ja väimees ei istu taadile mitte üks põrm. Taat on ju haridusehull. Tema oleks tahtnud, et väimees oleks olnud kui mitte juba professor, siis vähemalt eradotsent. Igatahes akadeemiline isik. Aga Kaarel oli paljalt sõjakooli aspirant sel ajal. Nüüd on ta küll juba vanemleitnant. Aga taadi meelest pole see ka mitte kui midagi. Taat ütles ükskord selge sõnaga, et leitnant või vanemleitnant on tema meelest tühi null. Ja kindral pidi olema täispuhutud null.»

Mina küsisin: «No aga Hilda — mis tema oma elust arvab?»

«Tema ei arva midagi. Tema a r m a s t a b,» ilkus Peep. Aga rääkis siis omal peaaegu-täismehe eriti tõsisel moel: «Eks taadi suhtumine kurvasta teda, muidugi. Aga mitte sel määral, et ta oleks sellepärast õnnetu. Tema on oma Kaarliga ja lastega — noh — õnnelik. Või kuidas ütelda —»

Ja aasta või poolteise pärast veendusin ma selles ise ka. Niipalju kui välised tunnused võivad kedagi sellistes asjades veenda. Kaarel ja Hilda tulid lastega Tahknatele külla. Seda polnud, nagu ma aru sain, seni kordagi juhtunud. Enne pulmi oli Hilda toonud peigmehe oma isa ja emaga tutvuma. Mis tol korral oli toimunud, jäi mulle teadmatuks. Ja vaevalt et väliselt midagi toimuski. Mõnest vana Tahkna skeptilisest häälevarjundist või mõnest vanamehe pisut põletikuliste linnusilmade kõõrdpilgust võis olla Kaarlile või eriti Hildale küllalt. Sest enam polnud Kaarel toonud jalga Tahknate majja. Hilda oli oma abielu kaheksa aasta jooksul käinud mõned põgusad korrad vanemate pool. Nii et nende sinna-sõit aprillis nelikümmend oli perekondlikus mõõdus erakordne sündmus.

Jah, siis nägin ma neid mõlemat esimest ja Kaarlit ühtlasi viimast korda.

Seesinane Hilda oli tollal kakskümmend kuus aastat vana ja minu tollase pilgu jaoks juba siis esimesest värskest möödas. Pikk sale ruugepäine naine, sarnaka, otsekui palju päikesse vahtinud näoga, nii et silmanurkade päevitunud nahka olid tal siginud heledate väikeste kortsude kiirtekimbud. Ja hallid silmad ise olid päevitumuse keskel ootamatult heledad. Mis puutub Kaarlis, tema oleks võinud välimuselt hõlpsasti olla oma naise vend. Ainult et oma pisut donatelloliku profiiliga tuli teda vist pidada mehena veel märksa ilusamaks tüübiks kui naisena Hildat. Või kurat teab. K o o s mõjusid nad igatahes üllatavalt. Nad olid oma erinevuse kiuste sarnased. Aga mitte ju veel ammuste abielu-poolte pisut kaastundmust-äratava sarnasusega. Ega ka mitte üha tollega, mis sünnib teineteise esmaavastamisest ning võib põgusalt sarnastada üpris erinevaid hingi. Nende kahe sarnasus oli midagi alles täiesti värsket, aga ammu läbini äraproovitud ja usaldusväärset. Hilda kandis jämedast beežist riidest väga lihtsa-lõikelist kostüümi ja Kaarel oma merekindluste-leitnandi pisut askeetlikku musta vormi. Nende saledais kogudes ja pikakoivalistes ning -käelistes liigutustes oli rahulikku, märkamatut, aga ikkagi peaaegu võidukat ühisrütmitilisust ja rõõpsust. Nad tajusid ja taipasid teineteist poolelt pilgult. Nende käitumise omavaheline harmoonia tundus olevat väljaspoolseist asjust sõltumatu.

Lapsi oli neil tollal kaks: nelja- või viieaastane Jaak, kes kippus minuga mürama, ja kaheaastane poisipõnn, kelle nimi ei tulnud mul Mardimäe alevi poole kõndides meelde.

Aga selgus, et Malmid polnud sõitnud Tahknate juurde ainult selleks, et poisse vanavanematele ette näidata. Selgus: Hilda oli kaheksa aasta jooksul — ja mulle jäi mulje, et vanemate teadmata — vähehaaval eksternina ülikoolieksameid sooritanud. Ning et nüüd oli ta nendega valmis. Nüüd oli ta ülikooli lõpetanud filoloog või, nagu ma aru sain, õieti folklorist. Ja pisut mööda-minnes-liigutusega asetas ta oma diplomitöö masinakirjas eksemplari isa kirjutuslauale.

Me olime äsja lõunalauast tõusnud ja Tahkna kabinetti astunud. Minu oli tegelikult Jaak sinna kaasa tirinud. Ja mulle oli väikese kõhkluse järel tundunud, et koos teistega kabinetti astumine mahtus siiski etiketi raamidesse — mu kosti-

lise-asendit ja omasuse-astet perekonna serval arvesse võttes. Niisiis, Hilda asetaski oma diplomitöö isa ette lauale. Kaarel istus kirjutuslaua vastas nahksohval, noorem poiss põlvel, ja mina seisin ühe sohvatuugitooli taga ning püüdsin Jaaku mulle õlale ronimast toolil tagasi hoida, et näha, mis edasi sünnib. Sest mulle paistab, et taipasin juba siis — või jumal teab, ehk õieti alles palju hiljem —, et tol silmapilgul pidi olema Hilda ja ta mehe jaoks kuidagi otsustav tähtsus.

Vana Tahkna kustutas aeglaselt oma pärastlõunasuitsu suures ex-prorektorlikus kristalltuhatoosis. Ta ajas kitsad huuled kergelt torru ja silmitses tütre diplomitööd. Ma teadsin, mis selle tiitellehel seisis. Kaarel oli mulle seda enne lõunal nimetanud. Seal oli muidugi autori nimi: Hilda Malm. Ja siis pealkiri: «Eestlaste arvumaagiast rahvaluule andmeil».

Kangekaelse vana linnu näoline, kui soovite, Voltaire'i-näoline professor Tahkna silmitses tütre tööd. Ta võttis selle kätte. Ta laskis selle seits- või kaheksakümmend lehekülge vasaku pöidla alt kõhinal läbi. Ta ütles kõhna väikese mehe kohta natuke liiga kõmavalt, sõnu kerge muigega ei tea kas mahendades või, vastupidi, teravamaks liipides:

«Jahaa. Siin on proua Malm siis ka isakesele mett moka peale määrinud. Sõnaga a r v. Ha-ha-haa. Aga ma pean ütlema: ma a g i l i s t mõju — kui seda oodati — sellel ei ole. Võibolla oleks kunagi varem olnudki. Aga enam ei ole.»

Ma ei tea, kas ma mõtlesin siis või viie aasta pärast, teel Mardimäe alevisse, või alles praegu, üle neljakümne aasta hiljem: kuradi kahju, et niisugused iseendast kenad vanamehed nii sandisti suudavad oma pettumustest üle olla... Ütlema ei hakanud ma seda kellelegi, vähemalt mitte siis. Ja keegi ei öelnudki midagi. Hilda võibolla et naeratas kergelt. Kaarel hüpitas pisikest poissi põlvel. Jaak rebis mind käisest ja nõudis, et ma ta õlale tõstaksin, mida ma vist tegingi. Ja proua Tahkna ütles nii endastmõistetavalt, et see kõlas jumala võltsilt: «Kallid inimesed, kas me ei jooks nüüd tassikest kohvi — värskete «Werner» saia-keste juurde —?!»

Samal õhtul sõitsid Malmid minema, oma Suurupisse või kuhu.

Ja siis hakkas toimuma, mis toimus. Või jätkus, mis oli ammu toimumas. Vana Tahkna poolt kokutavaks politseihingeks hüütud peaminister Eenpalu oli juba kolmekümne üheksanda lõpul Uluotsa asendunud. Uluotsa nimetas ex-prorektor Tahkna *eeskujulikult saamatuks mõkutajaks*. Igatahes polnud ta lahkkelid uue peaministriga märgatavalt väiksemad kui eelmisega. Mida Tahkna Barbaruse valitsusest arvas, seda ma enam ei kuulnud. Sest neljakümneenda kevadel, mõni nädal pärast Malmide sealkäiku, kolisin Tahkna juurest ära. Aasta pärast kuulsin igatahes, et Kaarel oli — nähtavasti laimatu sotsiaalse päritolu tõttu (metsatöölise ja teenijatüdruku poeg) — Eesti Territoriaalkorpuse arvatud ja sõja puhkedes saadetud selle koosseisus itta. Hilda oli tulnud koos lastega Tartusse vanemate juurde. Kohe pärast seda jõudsid lahingud Eestisse ja Tartu sai esimese tuleksauna. Nii et Tiigi tänav põles pooles pikkuses maha ja Tahknad ning Hilda põlesid — peale paari juhuslikult päästetud pambu — purupaljaks. Selle järel olid nad asunud Tartust maale, kuskile Paluperra, Tahkna suvilasse või tallu, ma ei tea, kumb see neil seal õieti oli. Ja neljakümne kolmanda kevadtalveni ei kuulnud ma neist kippu ega kõppu. Kuni kohtasin Hildat. Tallinnas, «Kultase» ees. Ta kandis proua Tahkna kulunud musta talvepalitut. Ta oli väga kahvatu, väga kõhn, aga kummaliselt elevil näoga. Issand jumal, mahlastuks, langenuks, kadunuks arvatud Kaarel oli ilmunud mõne nädala eest koju! Ta oli tulnud Velikije Luki juures sakslaste poole üle. Ja siis läbi sakslaste filterlaagri —

«Mispärast veel sealt —?»

«Jumal teab...»

Ma kutsusin Hilda viiskümmend sammu edasi. Me astusime Kunstihoone tillukesse kohvikusse sisse. Kohvinimelise aurava rukkilurri juures rääkis ta:

«Jumal teab... Eks sellepärast, et Eesti leitnant, keda kommunistid maha ei lasknud, pidi olema sakslaste meelest iseenesest kahtlane. Ja kui kahtlane leitnant oli Punaarmee leitnandiks tehtud, pidi ta olema kolmekordselt kahtlane. Ja kui niisugune oli sakslaste poole üle tulnud — siis eriti ja topelt —»

Mina ütlesin: «Aga nüüd on ta teil kodus —»

Hilda ütles: «Ta o l i meil kodus. Nad andsid talle nädala puhkust. Aga tal olid

juba Leegioni-paberid taskus. Eile saatsin ma ta Balti jaamast Leningradi rindele —»

Mina ütlesin: «Oh, kurat — Egas ta selleks koju tulnud — Mitte ju Uue Euroopa päästmiseks, tont võtaks. Ta tuli ju teie ja laste pärast —»

«Kes seda küsis,» ütles Hilda sosinal ja vaatas enese ümber, nagu me juba olime õppinud enese ümber vaatama. «Nad ütlesid talle: sealt tulnud — ja kutseline ohvitser — ei mingit muud võimalust —»

«Ja nüüd?»

«Nüüd on ta rindel,» ütles Hilda. «Ta lootis, et saab paari kuu pärast paar päeva puhkust —» Ja äkitselt välgatas Hilda silmades seesama elevus, mida olin seal esimesel hetkel märganud. Nii et mõtlesin peaaegu haletsevalt: mees tuleb sul paari kuu pärast paariks päevaks — võibolla —, ja juba sa vaene hing särahtad sisemiselt... Iseasi, kui te kasutaksite neid paari päeva Soome põgenemiseks... Aga ma ei hakanud seda muidugi välja ütleva. Sest mis nõuandja olin nende mina. Kaarel oli kümme aastat minust vanem ja juba mitmeist vasktorudest läbitulnud mees. Ja oma kunagiste merekindluste kaudu pidi tal arvatavasti olema sidemeid praegu ülelahesõiduga tegelejate seas — Ma küsisin:

«Ja kuidas Tahknad seal Paluperas—?»

«Külmetavad,» ütles Hilda, «ja isa on haige—»

«Mis tal on?»

«Ei tea. Öeldakse — maohaav.»

Meie kohv oli jõudnud ära jahtuda, sest Kunstihoone küte töötas halvasti. Ei külmetatud ainult Paluperas, vaid ka Tallinnas ja kogu maal. Me tõusime ja läksime lumme tuisanud *Freiheitsplatz*'ile ja surusime hüvastijätuks kätt. Ma ütlesin:

«Tervitage isa ja ema minu poolt. Ja Kaarlit. Kui kirjutate või kohtute.»

Ta naeratas mureliku suuga — jaa, ma mõtlesingi vist nimelt: *mureliku suuga* — selle Underi raamatu pealkirja järgi, mis äsja oli ilmunud, ja kadus Harju tänava nurga taha. Ja ma ei kuulnud neist aasta otsa mitte midagi. Siis juhtusin kord, märtsi esimestel päevadel 44, vististi onu kaudu, doktor Veski kaudu, tähendab, *Amicus*'e vanade vilistlaste kitsasse õhtusöögiringi. Muu seas arutati seal küsimust, kui kaua peab Narva jõe rinne veel vastu. Keegi tähendas jutu sekka:

«Kas olete kuulnud — Tahkna väimees, vanemleitnant, nimi ei jäänud mul meelde, on Krivasoo juures langenud?»

«Langeb, langeb eesti poisse,» pomises keegi, «ja kõige kuradim, et mõlemal pool—»

Keegi kolmas ütles: «Malm oli Tahkna väimehe nimi. Vanemleitnant Malm. Jah, see on kahjuks tõsi. Ma kohtasin Tartus Tahkna tütar. Ma püüdsin teda trööstida. Hariliku jutuga — et kes veel teab, et sõja ajal juhtub mõndagi. Aga ta näitas mulle teadet, mille oli diviisi staabist saanud. Jaa, Tahknatel on kehvasti läinud küll. Vana oli paari nädala eest noa all. Maovähk.»

Aga igasuguseid surveid ja ootamatusi, sõjasurmad kaasa arvatud, oli sel ajal liiga palju, et leitnant Malmi, mulle ju peaaegu võõra isiku langemisest eriti sügavalt võpatada. Ma mõtlesin silmapilgu mure ja piinlikkusega Tahknate ja Hilda, peamiselt Hilda peale. Murega, sest mehe surma läbi tundus Hilda olevat kaotanud rohkem, kui mõnigi naine mehe surmaga kaotab. Ja murega ka Tahknate peale. Sest oli nende suhtumine väimehesse ja tütresse kui hapu tahes, ikkagi pidi Kaarli surm olema neile nende praeguses olukorras masendav. Ja teatud piinlikkusega mõtlesin neile kõigile seal Palupera hangede keskel sellepärast, et mul endal oli nendega võrreldes kuidagi pälvimatult tervis käes ja katus pea kohal, esialgu.

Aga ma tunnistan: hõivatumatult nende peale mõtlemiseks oli mul mitmesuguseid selleaegseid paineid liiga tihkelt kaelas. Muuseas mu enese Leegionisthoidumise püsilahing: iga poolteise kuu takka neelasin kahe nädala jooksul topehlulga neid kuradi tablette, millega hullumajas kretiinide laisku kilpnäärmeid tööle kruviti. Normaalse kilpnäärmeiga poisil oli pulss pärast seda pidevalt üheksakümmend, nahk püsis vajalikult higil, haamripõks põlve pihta paiskas jala hüppama kurat teab kuhu, uni oli paljas kukesuigatus ja väljasirutatud käe sõrmed värisesis ilma iga lisatembutamiset. Sellises olekus käisin kahe kuu takka ülikooli sisekliinikus paberit saamas. Seal pigistati mul nina pesupulgaga

JAAN KROSS

kinni, pisteti voolik suhu ja mõõdeti hapnikutarvitus ära. Näit pidi olema vähemalt üle 150 protsendi. Muidu oli Leegioni-sõit silmapilk ees. Kolm korda oli komisjon mu niisuguse tõendiga tagasi kupatanud.

Kui Tartu oli saanud augusti lõpul oma teise ja rängema tulesauna ja sakslased sealt taandunud, hakkas Tallinnas kõik niisuguse hooga lahenduse poole liikuma, et tunnid omandasid nädalate ja võibolla aastate mahu. Oktoobri algul olin Tartus tagasi ja imemoel enam-vähem säilinud ülikool alustas keset mulle tundub et räntsasaju all alles auravaid varemeid vähehaaval tööd.

Uue aasta alguses teatasid keelatud raadiod, et minu hiljutine dekaan professor Uluots, nende raadiote järgi peaminister presidendi ülesannetes ja vana Tahkna järgi eeskujulikult saamatu mõkutaja, oli 9. jaanuaril Stockholmis surnud. Vana Tahkna oli surnud Paluperas selsamal nädalal, jaa, mulle tundub, et selsamal päeval. Ja igatahes sessesamasse maovähki. Ja mulle paistab, et küsisin endalt juba siis: kui sügavad oleksid pidanud olema nende kahe vahelised diferentsid, et niisugune rööbiklus oleks olnud võimatu...? Antud lahkkelist — üks Isamaaliidu esimees, teine harras tónissoniaan — polnud selleks ilmsesti küllalt. Või ehk on nii, et surmatõrjeks on kõik erimeelsused piisamatud? Ja sellevõrra ka mõttetud—?

Kuu aja pärast nägin proua Tahknat — seltsimees Adele Tahknat — «Werneri» kohviku suitsu- ja hingeõhuhämuses esimeses toas. Astusin juurde ja avaldasin talle professori surma puhul kaastunnet. Mul oli mulje, et vanaproua kandis sedasama skunkskraega talvepalitut, mis oli Hildal aasta eest Tallinnas seljas olnud. Aga proua leinaline väarikus oli murdumatu. Ka siis, kui ma lisasin: «Seda enam, et ka Kaarli surm tabas teid nii raskel ajal—»

Vanaproua ütles läbinähtamatult: «Jah, mis parata—» ja pigistas mu kätt käega, mis oli, ma kujutlesin, Palupera kaevuketist ja kaelkookudest ja kirve- ja lumelabidavarrest peaaegu kõvaks muutunud. Siis vaatas ta mulle oma ennesõja-aegse musta sametkübara ja hallikirjuku tõmbunud juuste varjust otsa ning naeratas:

«Aga, Peeter — kui ma tohin teid veel eesnime pidi kutsuda — ega meie majas pole siis ka ainuüksi Surm külas käinud. Meile on Elu ka vahepeal sisse kiiganud. Jaa. Hildal sündis tütar. Mullu novembris. Meie kadunud Kaarel käis ju mullu aprillis veel kodus. Ja sõitis rindele tagasi ja langes. Vist kohe kolmandal päeval. Nii et väike Helle sai juba kaks kuud täis—»

Noh, võimalus kuud sõrmedel ära lugeda, mis mulle anti, et ma Hildat jumal teab kellega kahtlustama ei hakkaks, oli tüüpiliselt prouatahknalik. Ma olin kuulnud, et elama pidid nad seal Paluperas õhukeste seintega laud- ja saepurumaja kahes vaevaliselt leigeks köetavas toas ja sööma Tahknate aianurgas kasvatatud kartuleid. Nii et ma mõtlesin — tollal veel liiga noor, et põhimõtteliselt elusubstantsi igast, peaaegu igast lisandumisest rõõmu tunda: Noh, seda last, kolmandat last poleks neil niisugustes tingimustes küll tarvis olnud... Aga proua Tahknale näis selle lapse olemasolu vastu ootusi meeldivat (ja viisakus jäi viisakuseks), nii et soovisin prouale uue vanaemaks saamise puhul õnne ja palusin mu õnnesoov ka Hildale edasi anda. Õnnesoov ja kaastundeavaldus ühtlasi.

Ja siis ei kuulnud ma neist poolteist aastat jälle mitte midagi. Kuni Hilda vaatas poolteise tunni eest direktor Priipõllu söögituppa sisse. Aga mind muuseas ilmsesti ei märganud.

Ma kõndisin alevi poole ja mõtlesin: mul pole ju kõige vähematki põhjust hoiduda astumast Hilda ja ta uue mehe poolt läbi. Võibolla poleks mul sündinud külastada teda — või teda ja Tahknaid — Paluperas isa haiguse ajal või isa surma järel. Sest ma polnud ju nendele piisavalt lähedane isik, et mu tulek oleks olnud neile nende raskustes kuidagi toeks. Mis puutus Hildasse, tema suhtumisest hea seltskonna konventsioonidesse ei teadnud ma midagi. Vähemalt oma esimesse abiellu astudes oli ta vist olnud neist mõnevõrra üle. Aga proua Tahknale, seda arvasin nahaga tundvat, oleks mu Paluperra ilmumine olnud igatahes piinlik: sest ma oleksin näinud endise prorektori-perekonna praegust näguripõlve. Nüüd aga polnud proua Tahknat küllap üldsegi siin. Ja Hildal pidi minema igatahes suhteliselt hästi. Kas suhteliselt hästi või väga hästi — või koguni ülihästi, see sõltus muidugi sellest, missugune oli ta uus mees. Või — mitte sellest, missugune oli uus mees, vaid sellest, missugune oli Hilda suhtumine

uude mehesse. Kas see oli olnud esimene enam-vähem talutav mees, keda ta lese põlves oli kohanud ja kellest võis loota laste kasvatamisel ja igapäevastes muredes pisutki tuge. Või oli see lisaks tõsine ja sümpaatne mees, keda võis harjuda isegi armastama. Või oli see ta uus kõikevaldav armastus, niisugune, kelle vastu ma hoolimata oma absoluutsest neutraalsusest Hilda suhtes tunneksin Kaarli mälestuse nimel kerget sallimatust. Minu küllasattumine pidi olema Hildale kui mitte jumal-teab-missugune meeldiv süripriis, siis igatahes vastuvõetav väike vaheldus tema metsadetaguses alevisuves. Ja möödaminnes pidin nägema ka ta uue mehe ära. Kes pidi Priipõld seeniori sõnade järgi olema sümpaatne poiss. Ja kogu mu kõik siia oli muidugi täiesti tähtsusetu ja mu Hildaga kohtumine juhuste juhus.

Rahvamaja leidsin turuplatsi lähedalt kedagi küsimisega tulitamata üles. Alevi, kus kõik tunnevad kõiki, kõlbab igalt vastutulijalt pärida, kus seal naabruselavad Meikad, rahvamaja juhataja ja tema naine. Mulle näidati väikest akaatsiaheki-tagust püstitistvoodriga maja, mille kodukaunistusaegade kollast ookerivõõpa sõja-aastad polnud kuigivõrd jõudnud maha kraapida.

Koputuse peale avas ukse kümne- või kaheteistkümneaastane poiss. Heledapäine, tõsine, ainitise pilguga, aktseleratsiooniaegade-eelne, nii et väike poiss. Muidugi poleks ma teda tänaval ära tundnud. Aga antud koordinaatides oli endastmõistetav, et ma ütlesin:

«Tere. Sina oled ju — Jaak, eks ole?»

«—Jaa—» Aga ära ta mind muidugi ei tundnud. Ma küsisin — ja nõksatasin ise oma küsimuse võibolla kohatust sõnastusest:

«Kas ema ja — isa — on kodus?»

Aga poiss ei kohmetanud üldsegi, vaid parandas mind nõnda, et mina olin see, kes kergelt hämmeldus:

«Ema — ja o n u. Jah. On kodus küll.»

Mina ütlesin: «Ole siis kena ja kutsu nad siia. Ma tahaksin nendega rääkida.»

«Ema on aias. Aga onu on toas—» ütles poiss.

Ta pöördus ja läks esikülävelt läbi elutoa ja koridori, mis nähtavasti suundus maja tagauksele. Kui ta möödus paremas koridoriseinas asuvast uksest, tegi ta selle lahti ja ütles tuppä:

«Onu, keegi küsib seal sind. Ja ema ka—»

Kuulsin, kuidas poiss väljus maja tagumisest eeskojast aeda. Ja kuidas ta hüüdis seal: «Ema!» Samal ajal astus Hilda uus teinepool paremalt koridori, tegi poolpöörde ja hakkas mulle lähenema. Silmitsesin teda selle viieteistkümnepärase jooksul ja mõtlesin: huvitav, kuidas naine püsib — ma ei tea kui sageli, aga mõnikord oma valikul oma ideaaltüübi põhitunnustele truu... Muidugi polnud see Kaarel. Aga ka see oli pikk ja sale mees. Isegi vist veel pikem, kui Kaarel oli olnud, ja veel salesoonisem. Ta oli ka hulga vanem ja mõjus oma puhtaservalise hallikirju nürsshabemega veel vanemana, kui ta vist tegelikult oli. Ta oli kodus aiatöises potisinist värvi dressipluuis ja -pükstes ning tuhvrites, mullased kingad arvatavasti aia poolt trepile jäetud.

Nähtavasti oli see täpipealt see, mida ma olin — noh, mitte ju peljanud, aga mida ma olin ühelt poolt, Hilda jaoks, soovitud, kuid mis mind samal ajal Kaarli mälestuse taustal häiris: see mees oli Hilda uus suur armastus. Muidugi sirutasin talle sellest hoolimata käe:

«Minu nimi on Peeter Mirk—»

Ta raputas mu kätt kiire kõva kämbelaga:

«Kristjan Meigas. Ah Peeter Mirk? Ma olen teie nime kuulnud. Hilda on nimetanud.»

Mina ütlesin: «Võimalik. Ma elasin kunagi professor Tahkna perekonnas.»

«Õigus. Ses seoses ta teid mainiski,» ütles Meigas valgete hammastega naeratades. «Ja kuidas te nüüd siia sattusite? Aga — astume tuppä—»

Astusime elutuppä sisse. Ta viipas mu vanasse tugitooli istet võtma ja istus mu vastu.

«Suitsu teete?» Ta pakkus mulle lillakast ennesõjaaegsest karbist «Karavani». «Seda me siin nüüd tossutame. Hea, et sedagi on.»

Suitsetasime, ja mina jutustasin: raamatutest koolimaja keldris ja lõunasöögist direktor Priipõllu pool. Ja Hilda vilksatamisest Priipõllu lävel. Ja Priipõllu käest kuulnud uudistest. Et Hilda ja — seltsimees Meigas — Priipõllu juttu alevipiigade pettumusest ei hakanud ma ju kordama.

«Noh, siis te teate juba kõik—» vilgutas Meika silmanurk naeru, «kuidagi ja kuskil leiab igaüks oma. K u i leiab. Aga näe, seal nad on—»

Hilda astus lastega elutoa tagauksele, ja ma sain silmapilk aru, et mu oletus oli jumala õige: see uus mees p i d i olema ta uus suur armastus. Ka Hilda oli muidugi (ma nägin teda nüüd häirimatult ja otse) tublisti vananenud. Aga kummalisel moel domineeris rüht, nõtkus, toonus — ma ei tea, mis see oli — ta teatud närbumuse üle niisuguse kirkusega, et ta jättis tegelikult noorenenud mulje.

Jaak jäi suure venna väarikusega ema kõrvale seisma. Väikest tüdrukut — see oli siis Helle — hoidis ema oma käel. Aga seitsme või kaheksane keskmine poiss, see, kelle nime ma polnud kunagi teadnud, tormas nii suure poisi kohta isegi liiga pisipoisilikult uilates kasuisale sülle: «Onu! Onu! Onu! Tee minuga tuuleveskit! Tee! Tee! Tee!»

Meigas ütles: «Urmo, ma räägin sulle —» ja kõneles poisile midagi kõrva ja võttis ta põlvele, nii et poiss jäi vait ja istus tummalt mehe põlvel. Mina olin tõusnud Hildale tere ütlema. Hilda astus mu juurde ja vaatas esmalt mulle ja siis oma Meikale elevil ja peaaegu et ehmunud silmi otsa:

«Teie — Peeter — jah? Teid ei tunne esimesel hetkel äraagi. Üle mitme aasta—» Ja siis mehe poole, tõepoolest kuidagi murelikult elevil: «Ah juba te puhutegi siin juttu? Kuidas siis — ja millest—?»

«Näed, puhumegi, jah—» ütles Meigas kuidagi lõbusalt.

Ja mina ütlesin: «Millest ikka. Ma seletasin seltsimees Meikale, kuidas ma tema naisega tuttav olen. Ja kuidas ma nüüd Mardimäele sattusin—»

Meigas ütles: «Hilda, ära muretse. Me saime juba ilma sinu abita tuttavaks. Ja-jaa. Aga sina paku meile nüüd tass kohvi.»

Oakohv polnud 45-nda suvel niisuguses kõrvalises paigas sugugi endast-mõista asi. Nii et me jõime seda kergelt rituaalse suhtumisega. Tassi juures sain ma kuulda: proua Tahkna oli kolinud Paluperest Tartusse tagasi. Kellegi leseks jäänud kooliõe kaasüürnikuks. Karin oli läinud mullu kellelegi ülikooli komponortetjuhile mehele. Peep oli ju paganud juba 44-ndal mobilisatsiooni eest Soome. Ja oli nüüd jumal teab kus. «Ja mina sattusin lastega siia kooliõpetajaks,» ütles Hilda, «ja leidsin siin — mehe— Noh, see on kõik alles nii hiljutine asi, et — et, näete, ma pole veel jõudnud lapsi õpetada Kristjanit isaks kutsuma— Ainult kui ma neile meelde tuletan, siis nad ütlevad isa. Muidu ikka veel onutavad—»

Hilda oli viinud väikese tüdruku kõrvaltuppa voodisse ja tulnud valvaselevalt meie juurde tagasi. Me istusime kolmes vanas, küllap kuskilt laenatud tugitoolis ümber madala laua. Jaak oli toonud endale kõõgist tabureti ja istus meie juttu kuulates sealsamas ning rüüpas valgest kivikruusist piima ja pakkus vahepeal kasuisale tikuga suitsu peale tuld. Meigas tõmbas suitsu põlema ja ütles: «Aitäh. Aga parem ära tulega õienda.» Urmo niheles ümber meie toolide ja ronis kasuisale sülle ja sülest maha. Nii et ma küsisin, õieti rohkem Meikalt kui Hildalt (ja võibolla koguni mõttega seda olgugi sümpaatset, aga siiski nagu liiga enesekindlat Meigast kübeke nõõgata):

«Kas teie noorpere on teil ikka veel — Malmid...? Või on seltsimees Meigas nad lapsendanud?»

Meigas ütles suitsu puhudes: «Mnjaa, praegu on nad Malmid. Eks näe. Kuidas maailma asjad kujunevad.»

Mina rüüpasin kohvi ja jätsin ütleмата: lastele oleks ehk kasuks, kui nad poleks edaspidi Malmid, vaid oleksid Meikad, eks ole... Jätsin selle ütleмата. Sest see oleks vist kehutanud kasuisa enesetunnet. Hilda poleks sellest arvatavasti küll solvunud. Oh ei, selleks vaatas ta oma Meigast liiga armunud silmadega. Aga Jaak oleks mine tea võinud haavuda. Kasuisale suitsu peale tule pakkumiseest hoolimata. Sest niisuguste orvust poisikeste isatruudus on vist mõnikord väga tundlik. Jutu jätkuks ja möödaminnes küsisin, kus seltsimees Meigas enne Mardimäe rahvamaja oli töötanud. Ja tema ütles niisamuti möödaminnes:

«Sakslaste ajal Harjumaal, sugulaste juures. Põllutööl. 41-sel ikka sealsamas kus ennegi: maamõõtjana. Siin ja seal.»

«Ja milles see rahvamaja juhataja töö praegu õieti seisneb?»

«Noh nii — lavastame siin agitproppe, nagu tarvis. Organiseerime rahvantsuringi. Püüame vanu pillimehi mängima tirida. Mina olen parema puudusel pisut pilliparandaja ka—»

Selge. Umbes nõnda see ju pidigi vist olema. Ja varsti ma tõusin ja tänasin kohvi eest ning jätsin jumalaga. Poole tunni pärast küsis Volli Priipõld koolimaja ees auto juures, kus ma olin käinud. Vastasin: lõnkimas. Me sõitsime Tartusse tagasi ja ma unustasin Mardimäe pooleks aastaks.

Esimesel hommikul pärast näärivaheajaks muutunud jõuluvaheajaga tuli Volli Priipõld ukse taga jalgu kloppides kateedrisse, raputas palitu lumest puhtaks ja riputas varna ning võttis laua taga istet. Ma nägin ta nõutuks kohmetunud näost, et tal oli midagi hinge peal, aga ma ei hakanud pärima, mis see oli, sest teadsin, et ta räägib nagoonii. Ja ta rääkiski esimesel võimalusel:

«Kuramuse lood. Kas mäletad, augustis, minu venna pool, kui me lõunat sõime, kiikas tema eesti keele õpetaja ukselt tuppa — pikk heleda peaga naine?»

«Mäletan. Mis siis?»

«Ja siis tuli jutuks, et ta oli sakslase pool elanud Eesti ohvitseri lesk, hiljuti mehele läinud. Uuele rahvamaja juhatajale. Ruudi rääkis: alevi näitsikud olid imeks pannud, et niisugune tore mees ja kolme lapsega lesk naine... Mäletad?»

«Ja-jaa. Mäletan. Aga mis siis?»

«Noh, nüüd tuli välja—» ütles Priipõld poolsosinal, kuigi me olime kahekesi ruumis, «see uus mees, see rahvamaja juhataja, oli selle õpetajanna endine mees!»

«Mis sa räägid?! Kristjan Meigas oli Kaarel Malm—?»

«Just nimelt. Kust sa neid nimesid nii hästi tead?»

«Su vend nimetas.»

«Kuradi mälu sul— Nüüd on mees vahistatud. Velikije Lukis üle jooksnud. Pärast Saksa *Oberleutnant*. Narva rindel langemise kohta oli hankinud naisele valepaberi. Mardimäel igavene jama. Ruudit lohistati kaks korda ülekuulamisele: miks ta ei teadnud?! Miks ei andnud üles?! Kus tas pidi üles andma, kui ta ei teadnud—»

Mina ütlen: «Ja kui oleks teadnud — siis ka ju—»

«Noh, siis oleks olnud jälle omaette probleem—» ühmab Volli.

Ma küsin: «Aga see — õpetajanna? Kas see on ka vahistatud?»

«Seni mitte,» ütleb Volli.

Ja Hilda jäigi vabadusse. Vabadusse ja välja saatmata. Kuigi masina-traktori-jaama koristajaks tõugatuna. Peaaegu uskumatu, aga nähtavasti võeti kolme lapse huve arvesse. Kuid ma pole ei teda ega lapsi enam kordagi näinud. Ja Hilda oma meest (seda kuulsin ma vanaproua Tahknalt, kes on nüüd viisteist aastat surnud) — Hilda oma meest ka üheainukese korra: aastapäevad pärast vahistamist. Kuskil Tallinna Toompeal, tänava peal, ma kujutlen, umbes sellesama maja ees, kus praegu Panso pronkskäsi teatrihuvilist noorust lähemale viipab. Sellesama maja ees. Kui Hilda oli paar tundi kahekümne viie kraadises pakases oodanud ja Kaarel toodi oma kahekümne viie pluss viiega välja ja naeratas talle kahvatu naeratuse ja pandi autosse ning sõitis ära.